

П.ДЮРКЕВИЧ ПРО ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ

Найвищим поняттям для філософів-раціоналістів (назвемо лише В.Віндельбанда, Е.Гуссерля, Г.Шпета) є, як відомо, поняття науковості¹. Однак визначення філософії винятково як науки не залишає місця багатьом вченням, які без сумніву належать до філософських. Більш того, ціла низка філософських систем самих раціоналістів (Парменід, Арістотель, Декарт, Кант, Гегель, Маркс, інші) не вміщується в межі «науковості».

Ці зауваження для філософської думки ХХ ст. не нові. М.Гайдеггер свого часу вважав вимірювання цінності філософії ідеєю науковості «фатальним приниженням її справжньої сутності». З його точки зору, тільки зіставлення філософії з релігією та мистецтвом є порівнянням сутнісним².

По-різному розглядають філософію, її відношення до науки, релігії та мистецтва християнські мислителі. Протоієрей, проф. В.Зеньковський відстоював ідею християнської філософії³. Отець Сергій Булгаков оцінював новітню релігійну філософію як християнську ересеологію⁴. М.Бердяєв вбачав трагедію філософії в тому, що вивільнившись від релігії й одкровення (сфери вищої), вона потрапляє в залежність від позитивної науки та наукового досвіду (сфери нижчої)⁵.

¹ Див.: Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия // Вопросы философии. — 1986. — № 3. — С. 104-110.

² Див.: Хайдеггер М. Основные понятия метафизики // Вопросы философии. — 1989. — № 9. — С. 116-117.

³ Див.: Зеньковский В. Основы христианской философии. — М., 1992. — С. 7-19.

⁴ Див.: Булгаков С. Трагедия философии // Русские философы (конец XIX — середина XX века). Антология. — Вып. 1. — М., 1993. — С. 89.

⁵ Див.: Бердяев Н. И мир объектов. Опыт философии одиночества и общения // Мир философии. — М., 1991. — С. 111.

Для поступу в розв'язанні цієї проблеми корисно, на наш погляд, звернутися до творчої спадщини видатного українського мислителя П.Д.Юркевича.

Вже в першій друкованій праці «Ідея» П.Юркевич, дотримуючись загалом традиції XIX ст. і висловлюючи думку, що філософія повинна бути перш за все наукою, підкреслює труднощі, пов'язані з таким її розумінням. В чому вони? Перш за все — у складнощах поєднання повноти загальнолюдської свідомості з точністю та обґрунтованістю наукових висновків⁶. Згідно з П.Юркевичем, філософія як світоглядна наука завжди пов'язана із загальнолюдською свідомістю. У своїх вищих пориваннях вона здійснюється на таку височину, яка науці позитивній може здатися радше «цариною людських бажань та невідзначених прагнень духу»⁷, ніж науковим пізнанням. Історія наук позитивних водночас показує, що вони розвиваються тим рівномірніше, чим менше прагнуть осягнути сутність речей, обмежуючись цариною досвіду. Це веде до припущення, що сила та гідність науки залежать винятково від ідеального моменту в розумінні явищ. Як вважає філософ, сама можливість і дійсність науки передбачає ідею. Якби зовнішні форми явищ не мали в собі ніякого смислу, тобто не розташовувалися згідно ідеї, то такі явища лишилися б чужими нашій свідомості⁸.

Цікавим, на наш погляд, є той факт, що у П.Д.Юркевича, а згодом і в релігійній філософії кінця XIX — початку XX ст. деякі філософські категорії і вчення оцінюються під кутом опозиції «живого» та «мертвого». Поняття живого та мертвого є поняттями особливими, *поняттями світовідчуття* філософа. Вони задають ціннісні домінанти, визначають конотативне забарвлення власне філософських категорій, таких як істина, розум, ідея, дух та ін.⁹ Ця опозиція добре простежується вже у праці П.Д.Юркевича, яку ми розглядаємо.

«Ідея», природно, належить до позитивного полюса опозиції — «живого»: «живий і діяльний дух», «жива єдність розумових, моральних та релігійних поривань», «ідея в плоті та крові» тощо. Зрозуміло, що при такому ціннісно-орієнто-

⁶ Див.: Юркевич П.Д. Идея // Философские произведения. — М., 1990. — С. 16.

⁷ Там же. — С. 12.

⁸ Там же. — С. 15.

⁹ Див.: Борухов Б.М. Мышление живое и мертвое: «рассудок» и «разум» в философии П.Флоренского // Логический анализ языка. Ментальные действия. — М., 1993. — С. 137.

ваному світогляді поняття науки та філософії також повинні перебувати в полі «живого» як позитивно забарвленого по-са. Підтвердження цьому — переконання філософа, що «не може народитися від зіткнення механічних [Курсив авт.] діячів»¹⁰. Механічне тотожне неживому. Конотативною семантикою живого заряджені ідея, розум, дух, чуття, істина. Носії живого — Божественне й розумне.

Всі названі категорії є філософськими. Тому філософія у визнанні ідеї, у світлі розуму, у вищих пориваннях духу повинна бути носієм живого. Але не всяке філософське вчення задовольняє ці вимоги.

П.Д.Юркевич починає свою статтю з глибокого і всебічного аналізу філософських систем Платона й Арістотеля. При цьому мислитель на приховує своїє прихильності до ідей Платона. Критичне ж ставлення його до Арістотеля, попри високу оцінку цього філософа, не викликає сумніву. Суто теоретичне розуміння дійсності, характерно для Арістотеля, є чужим Юркевичу. Воно не задовольняє, за його словами, всі вимоги людського духу. Саме в цьому вбачає український мислитель «загальну долю суто вченої методи, що бажає давати відповідь на тривожні запити духу не стільки повну, скільки чітку [курсив авт.]»¹¹. «Холодний тлумач природи,» — так характеризує він Арістотеля, котрий дорікав Платону за його «поетичні ідеї». Сам Юркевич в останніх вбачав не стільки недолік, скільки невід'ємну вартість філософії¹².

Точність і ясність, безособовий об'єктивізм, холод — усі ці визначення носять у собі нежиттєздатне, механічне начало. А справжня філософія, а отже жива, життєва, обґрунтовує світоспоглядання, «зачатки якого є в усякій людській душі і яке з необхідністю передбачається релігійним і моральним життям людства...»¹³ Звідси випливає вирішення нею питань не суто логічним чином, а згідно з велінням людського серця.

Філософія охоплює людину як цілісність, з її думками та відчуттями. Саме тому філософ вважав марними спроби заради вченої досконалості і послідовності розділити «члени одного цілісного (курсив авт.) людського світоспоглядання: в живому і діяльному дусі вони так само неподільні, як душа і тіло...»¹⁴

¹⁰ Юркевич П.Д. Ідея. — С. 16.

¹¹ Там же. — С. 34.

¹² Там же.

¹³ Там же. — С. 15.

¹⁴ Там же. — С. 14.

Прагнення цілісного світоспоглядання, в якому розумове, моральне та естетичне є єдиним, вводить філософію до семаантичного поля живого. Тут відчуття, а отже серце, відіграють далеко не останню роль не тільки в моральній поведінці, але і в пізнанні. Звідси, як здається, випливає спорідненість філософії з поезією. «Вищі сподівання людського серця» — такими є мірило й точка відліку. І якщо Софокл, найдуховніший серед поетів, відкрив у серці людини ці вищі сподівання, то Платон у божественній ідеї вказав ту дійсність, куди вони спрямовані. Поет підіймає людину до відчуття, філософ — до усвідомлення світу і ладу божественного»¹⁵.

Інший член опозиції — «мертве» або «неживе» — ми зустрічаємо у П.Д.Юркевича в характеристиці раціоналістичної філософії. Так, світосприйняття Б.Спінози він називає *механічним*, що тотожно *позбавленому життя*. «У спогляданні Спінози світ є немовби спокійною геометричною величиною, без руху, без розвитку, без життя: все в цьому світі тихо, мертвенно..»¹⁶ Душа людська у Спінози «є мислячий автомат»¹⁷, людину філософ-раціоналіст *приносить у жертву Богу й необхідності*¹⁸. Немає життя в людині, вона — механізм і жертва. Світ, у якому вона існує, теж являє собою *механічний потік*. Навіть життя у світосприйнятті Спінози перебуває у семантичному полі «мертвого». Воно — вічноплинна ріка, але її хвилі позбавлені *внутрішнього, смобутнього, живого*, безпорадні перед байдужою силою потоку, є химерними¹⁹.

Живе співвідноситься з внутрішнім, самобутнім, мертве — із зовнішнім. У Спінози, за словами П.Д.Юркевича, весь Всесвіт є «безумовна зовнішність»²⁰. Мертві елементи-атоми чужі своїй власній роботі, цілком *байдужі* до неї, що образливо для почуття й не відповідає вимогам людського розуму. «Вічні діячі природи перебувають щодо своїх створінь у негативному відношенні байдужості»²¹.

Оцінка раціоналізму П.Юркевичем є близькою до характеристики, яку йому дав П.Флоренський. В останнього вона

¹⁵ Там же. — С. 25.

¹⁶ Там же. — С. 37.

¹⁷ Там же. — С. 35.

¹⁸ Там же. — С. 37.

¹⁹ Див. там же. — С. 22.

²⁰ Там же. — С. 22.

²¹ Там же.

теж побудована на застосуванні категорій «живе» та «мертве». «Рационалізм, тобто філософія поняття і розсудку, філософія речі та позбавленої життя нерухомості, — рационалізм, філософія плотська»²² (плотське у П.Флоренського означає мертве). Рационалізму протиставляється філософія християнська, тобто «... філософія ідеї та розуму — філософія духа»²³. Духовне тут тотожне живому.

Категорії «живого» та «мертвого» присутні у П.Д.Юркевича і при оцінці пізнавальних можливостей людини. Поняття пов'язані з діяльністю розсудку. Сам же він витлумачується як здатність до логічного мислення, до пізнання явищ у їх необхідності. Але в поняттях розсудку явища «розпадаються на численну кількість різноманітних галузей знання»²⁴, тоді як філософія, яка є цілісним світоглядом, «ніколи не живе абстрактною або суто логічною свідомістю [Курсив авт.], але розвиває своє духовне життя в усій повноті та цілісності її моментів»²⁵.

Характеризуючи філософію Канта, український філософ писав: «Всі ці апіорні визначення виганяють життя і дух з їх справжнього місця і мимоволі примушують думку шукати життя і дух у тих абстракціях, безпосередня вартість яких у тому й полягає, щоб вони залишилися мертвими [курсив авт.]»²⁶. Тільки в ідеї «розум споглядає внутрішній склад та лад... явищ у цілісному образі, в гармонії й повноті, як вираження одного начала, як види та шаблі одного безкінечного життя»²⁷.

Розум в інтерпретації Юркевича, на відміну від кантівського тлумачення, є здатністю прозрівати в речах сутність. Тільки повертаючись до пізнання сутності, «ми знаходимо в ній і під нею необхідність розуму, яка дає явищу внутрішню єдність, життя та душу»²⁸.

Розум як «живу діяльність людини»²⁹ визначає і Павло Флоренський на противагу ворожому по відношенню до життя розуму, що несе смерть та розкладання.

²² Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. — Т. 1. — Ч. 1. — М., 1990. — С. 30.

²³ Там же.

²⁴ Юркевич П.Д. Идея. — С. 12.

²⁵ Там же. — С. 68.

²⁶ Там же. — С. 67.

²⁷ Там же. — С. 12.

²⁸ Там же. — С. 11.

²⁹ Флоренский П.А. Столп и утверждение истины. — Т.1. — Ч.1. — С. 73.

Ми зупинили свою увагу на категоріях розуму та розсудку, оскільки вони мають пряме й безпосереднє відношення до визначення філософії. Але чи тільки розсудок та розум висвітлюють діяльними силами пізнання? Ні. П.Д.Юркевич неодноразово підкреслював, що людський дух є реальною субстанцією, що надає спрямованості філософуванню і значно ширша від свідомості з її розсудково-дискурсивним мисленням. Осереддя духовного життя філософ убачав у серці, для якого поняття добра, блага, краси є основою людського існування: «Або визнати все багатство нашого духовного життя химерним, в істині не існуючим, — пише філософ, — або ж погодитись, що світ, який розвиває наше духовне життя з його багатством *не настільки матеріальний, не настільки позбавлений життя та бездушний*, як він зображується в механістичному світоспогляданні [Курсив авт.]»³⁰.

У філософії, згідно з Юркевичем, повинно бути місце для людини з її бажаннями й прагненнями, з її неповторністю. Саме цього мислитель не знаходить не тільки у філософії Спінози, але і в раціоналістичній філософії Г.В.Ф.Гегеля, якого високо цінував: «Марно ми намагалися б, йдучи за Гегелем, увійти нарешті до світу духовного; ми можемо увійти лише до світу думки»³¹, — констатує автор «Ідеї».

Але філософія завжди залишається пошуком істини, а не мрією про бажане. Як узгоджуються бажане та дійсне у філософії П.Д.Юркевича? Як у житті моральному, так і в знаннях людина починає зі станів суб'єктивних, — вважає філософ. Однак, їх не можна уявити без об'єктивного змісту: «В знанні ми, нарешті, знаємо *не себе*, а істину. у прагненні ми, нарешті, бажаємо *не себе*, а добра; наші вчинки й пізнання отримують, нарешті, загальнолюдське значення»³².

Як і П.Д.Юркевич, захищав ту філософію, для якої істина має не тільки відчужено-теоретичне значення, але *живе, сутнісне*, його учень В.Соловйов. Навіть етимологія слова «філософія» свідчить на користь *живої* філософії. На думку В.Соловйова, слово «любомудрість» не може застосовуватись щодо теоретичної науки. Під мудрістю розуміється не тільки повнота знань, але й *моральна досконалість, внутрішня цільність духу*.

³⁰ Юркевич П.Д. *Ідея*. — С. 12.

³¹ Там же. — С. 59.

³² Там же. — С. 66.

Філософія як справа життя відповідає прагненням людськ
лі та вищим ідеалам людського почуття³³. Отже, і видатний ро
сійський релігійний філософ В.Соловйов при визначенні фі
софії використовував ціннісну категорію «живого».

Категорії «живе» та «мертве» — додаткові, конотативні
Але в релігійно-ідеалістичній філософії вони мають значе
сислове навантаження. В епоху торжества раціоналізму
український філософ відстоював *живу істину, живий розум,
живе почуття та живу філософію*.

Можливо хтось дорікне, що його ідеї «суть поетичні»,
що його образи Божественного світу та живої філософії не
мають ніякого відношення до науки. У Юркевича на це є від
повідь. Марно давати філософії корисні поради не сягати ме
тафізичної вершини безумовної Божественної ідеї. Мислитель
переконаний, що філософія не може замкнутися в межах
окремих досліджень. Тільки на висоті загального і цілісного
світоспоглядання філософія стає в один рівень із повсякден
ною людською свідомістю, що так неухильно спрямована до
вічного та Божественного: «Якщо на цій висоті недоступною
для філософії є достовірність знання математичного, якою
втім, не володіє і найпозитивніша наука, як тільки вона веде
мову про живу дійсність, то замість цього знання підтримує
ться тут впевненістю, яка народжується безпосередньо з мо
ральнісних, естетичних та релігійних прагнень і потреб люд
ського духу, або знання зустрічається тут з *вірою* що в історії
науки є діячем більш сильним, більш енергійним і більш істо
тним, ніж скільки уявляє собі виняткова емпірія»³⁴.

Наскільки далеко може завести «виняткова емпірія» з її
усуненням ціннісних етичних орієнтацій, добре продемонстру
вало ХХ ст. Тому в наш час питання про етичний зміст та
смысл наукового знання хвилює все світове співтовариство
Тенденція гуманізації науки, яка проявляється у зближенні пі
знавальних цілей та етичних цінностей, у взаємодії природни
чо-наукового, гуманітарного та філософського знання, їх діало
зі з іншими практичними та духовно-практичними формами
освоєння світу, зазначається багатьма науковцями. Стає зрозу
мілим, що функції наукового пізнання не обмежуються вироб-

³³ Див.: Соловьёв В.С. Философские начала цельного знания / Сочинения: В 2-х т. — Т.2. — М., 1988. — С. 179.

³⁴ Юркевич П.Д. Идея. — С.12.

ниством достовірного знання. Наука відіграє в людському су-
спільстві могутню культуротворчу роль: «Тому так важливо усві-
домлювати людські та світоглядні основи теоретичного розуму,
усвідомлювати, наскільки орієнтири і цілі наукового пізнання
відповідають цілям та цінностям гуманізму»³⁵.

Як бачимо, П.Д.Юркевич був близьким до розуміння
того, що визначення філософії лише як науки є надто вузь-
ким. ХХ ст. з його «тотальною ірраціональністю» ще раз
поставило під сумнів можливість суто раціоналістичної філо-
софії. Тому цілком зрозумілим є інтерес до мислителів, що
відчували важливість пізнання не тільки світу, але й місця
людини у світі, її світовідчуття і духовних поривань. Одним з
таких філософів був Памфіл Данилович Юркевич.

³⁵ Филатов В.П. Научное познание и мир человека. — М., 1969. — С.